

MARCU BOTZAN: PARABOLA LUI MARCUS AURELIUS ȘI TRATAREA PĂMÂNTULUI

Ana BAZAC¹

ana_bazac@hotmail.com

ABSTRACT: Starting from the intellectual trajectory of the late Academician Marcu Botzan (1913–2011), agricultural and hydro-technical engineer, the paper focuses on the significance of the two main directions in his work: that concerning irrigations (the holistic approach of the working of land) and that of philosophical reasoning. Indeed, there is a logical unity between Marcu Botzan's scientific activity and his reflections upon the man's approach to existence. Philosophically speaking, Marcu Botzan's scientific and practical experience led him to certain views upon life. The latter are important not only in that they illustrate the holistic tendency in the current development of sciences, but also in that they show his ability to interpret the ancient cultural tradition in the light of the present or to link present feelings and attitudes to Antiquity, namely, to link discontinuous historical moments by means of a critical teleology.

KEYWORDS: Marcu Botzan, socialist and post-communist Romania, agricultural hydro-technique, holism, Marcus Aurelius.

Introducere

Plecând de la traiectoria intelectuală a academician Marcu Botzan (1913–2011), inginer agronom și hidrotehnician, articolul evidențiază semnificațiile ce leagă cele două teme mari din opera sa: tema privind irigațiile și, astfel, abordarea holistă a problemelor pământului și tema reflecției filosofice obligatorii pentru un savant de la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea.

Într-adevăr, există o unitate logică între activitatea științifică a lui Marcu Botzan și raționamentele sale legate de întreaga abordare a existenței de către om.

1 Prof. univ. dr., Universitatea Politehnica din București; vicepreședinte al Diviziei de Logică, Metodologie și Filosofia Științei a CRIFST al Academiei Române.

Din punct de vedere filosofic, există doar sugestii generate de experiența științifică și practică, adică de întreaga imagine culturală despre lume a lui Marcu Botzan. Dar acestea sunt importante nu numai ca ilustrări ale tendinței holiste din dezvoltarea actuală a științelor, ci și ca abilitate de a da interpretări ale tradiției culturale antice în lumina prezentului sau de a da o afiliere antică trăirilor și atitudinilor din prezent: adică, de a lega, prin unghiul unei teleologii critice, momente istorice discontinue.

Interesul față de Marcu Botzan mi-a fost trezit de bibliografia sa de autor. Alături de cercetări de specialitate și care relevă o perspectivă integrată teorie-practică², cartea sa *Neizbutita parabolă a lui Marcus Aurelius*³ a amintit numele împăratului-filosof, unul dintre cei mai cunoscuți stoici.

Parabola lui Marcus Aurelius

Este o carte de *belles-lettres*, nu de istorie și nu de filosofie. Este un mic roman scris la persoana I ca de către Marcus Aurelius. Problema pusă de acesta este relația dintre împărații precedenți, Traian și Hadrian⁴, și arhitectul Appolodoros din Damasc: primul a avut o relație de prietenie și astfel creativitatea arhitectului a fost fructificată, în timp ce cel de-al doilea l-a respins și chiar l-a condamnat la moarte. Dar toate acestea, ca și activitatea pe care a desfășurat-o împăratul povestitor, au evidențiat – a considerat autorul/Marcus Aurelius – evoluția Imperiului Roman ca atare: dacă Traian a fost vârful unei politici de cucerire și expansiune, Hadrian și Antoninus Pius au dus o politică de consolidare, în timp ce Marcus Aurelius a trebuit deja să apere doar vechile realizări. De aceea, el a fost conștient că epoca lui era deja martora „începutului declinului celui mai mare imperiu din

2 Amintesc doar *Cercetări asupra regimului de irigație la porumb, bumbac și fasole în condițiile Câmpiei Române*, 1958; *Problemele de irigații și desecări ale Câmpiei Bărăganului*, București, Editura Academiei RPR, 1959; *Cercetări de orientare asupra regimului de irigație la orez*, 1960; *Metodica și principalii factori ai raionării hidroameliorative în RPR*, 1965; *Realizări noi în mecanizarea lucrărilor de irigație la suprafață și prin aspersiune*, 1965; *Culturi irigate: Bazele teoretice și tehnica irigării culturilor*, 1959, 1962, 1966; *Studiul cunoașterii și modelării regimului de irigații pentru proiectare*, 1967; *Bilanțul apei în solurile irigate*, București, Editura Academiei RSR, 1972.

3 București, Cartea Românească, 2000.

4 Aceștia au fost numiți, alături de Nerva, Antoninus Pius și Marcus Aurelius, „cei cinci împărați buni”, de către Niccolò Machiavelli, *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, (1513–1519/1531), capitolul 10: „principi buoni...a Tito Nerva, Traiano, Adriano, Antonino e Marco, non erano necessari i soldati pretoriani né la moltitudine delle legioni a difenderli, perché i costumi loro, la benivolenza del Popolo, l'amore del Senato, gli difendeva”, <http://www.latinamericanhistory.net/discorsi1.html>.

istorie”⁵. Așa că, deși a fost „tolerant cu mulțimea religiilor”, una străină a penetrat toate instituțiile imperiului, slăbindu-le o dată mai mult. Ei bine, această scăpătate în istorie era compensată, a socotit autorul roman, de „voința de viață” (este termenul meu) a poporului mic dar „bogat sufletește”⁶ care se năștea și se călea în spațiul carpato-dunăreano-pontic.

Cartea lui Marcu Botzan nu este, din păcate, asemenea celei a Margueritei Yourcenar⁷ – cum credea unul dintre referenții volumului –, deși este scrisă tot la persoana I, din perspectiva, de data aceasta, a destinatarului scrisorii lui Hadrian în varianta scriitoarei franceze, și deși introduce o oarecare perspectivă modernă. Dar această perspectivă este redusă în *Neizbutita parabolă...* la comparația dintre împărați și la introducerea termenului mediu – ce permite comparația – în persoana lui Appolodoros. De ce nu este cartea lui Marcu Botzan un mare roman? Deoarece există o foarte limitată analiză psihologică și a complexității contextuale a comportamentelor, o schițare doar, dacă nu chiar omiterea caracterului contradictoriu și multivalent al personajelor, ca și a concepțiilor lor filosofice și, de asemenea, o insistență neliterară, nedescrisă, pe superioritatea concepției dace. Avem de-a face, astfel, cu o declarație de atașament, dar motivele, și cele subiective ale naratorului și cele obiective, determinate de o necesară dar inexistentă descriere amănunțită și convingătoare în sine, lipsesc.

Dar cartea este extrem de revelatoare pentru ființa autorului ei. Se citește ușor și cu plăcere, e scrisă într-un stil limpede și *de către un om de știință*. „Deformarea profesională” se vede în proporția notelor explicative (istorice și culturale): romanul ca atare are 141 de pagini, notele – 68; de asemenea, există o bibliografie și glosar de termeni. Concret, volumul seamănă mai degrabă cu notațiile precise și concise, de călătorie și de gânduri, pe care și le-ar fi făcut un autor roman antic pe sururile care trebuiau totuși gestionate cu parcimonie, decât cu un roman modern, interesat de sondarea complexului de trăiri și de sufletul de la baza acestora, ca și de varietatea unghiurilor de surprindere a conjuncturilor și a istoricității.

Interesul meu pentru Marcu Botzan a fost trezit, cum spuneam, de numele lui Marcus Aurelius: din perspectiva căruia, iată, a avut loc o

5 Marcu Botzan, *Neizbutita parabolă...*, p. 140.

6 *Ibidem*, p. 141.

7 *Memoriile lui Hadrian* (1951), Traducere de Mihai Gramatopol, București, Cartea Românească, 1983.

povestire. Întrebarea pe care mi-am pus-o, după ce am citit cartea, dar și alte scrieri ale autorului, a fost: de ce a scris el din perspectiva filosofiei stoice, și care este semnificația alegerii sale pentru întreaga lui *Weltanschauung*?

Oare numai pentru a lega „istoria mare” (Imperiul Roman și figuri marcante ale acestuia) de modelul poporului ce urma să se nască pe teritoriul românesc? Sau și pentru că în profunzimea sa – relevantă în anii târzii în care a scris și altceva decât specialitate – el a fost un mix de filosofie stoică, integrare a mitului românesc și a unor sentimente duble, și legate de preluarea *tale quale* a imaginilor mitice dominante, dar și legate de perspectiva cea mai înaintată din știință?

Probabil sunt adevărate ambele răspunsuri sugerate de aceste întrebări: dar, mai ales, al doilea. Să vedem dacă e așa.

Intermezzo: de ce parabolă?

În greaca veche, *παράβολή* însemna comparație, analogie, ilustrare (de la *βολή*, acțiunea de a arunca, aruncătură, lovitură; și *παρα*, din partea, pe lângă, mai puțin, aproape, în afara, contra, considerabil). Este, desigur, o ficțiune – ideea ne-a rămas de la vechii retori – și, ca toate ficțiunile, urmărește să trezească în ascultători/primitori, idei. Idei dincolo de comparație. Și, cum vom vedea, chiar dincolo de conștiința scriitorului.

Marcu Botzan a spus explicit că intenționează „o parabolă asupra relațiilor dintre oameni și popoare în contextul schimbător al istoriei”⁸. Adică „o paralelă-parabolă” între cei doi⁹ (de fapt, și între Marcus Aurelius și ceilalți, ca marculator al unui moment din istoria Imperiului). Ce fel de parabolă? Una *stoică*: iar aici vedem că perspectiva din care s-a aruncat comparația nu a fost defel una neutră, ci una ideologică și asumată. Și, în sfârșit, parabola era oferită nu atât beneficiarilor romani ce urmau să învețe din meandrele drumurilor în viață ale celor doi înaintași, cât unui popor exterior deja și care, tocmai din poziția sa exterioară, reprezenta pentru imaginatul Marcus Aurelius, „adevărul”, sau criteriul de judecare mai cuprinzător al lucrurilor: „parabola stoică s-a transformat într-un mesaj mai larg, mai uman, și va fi adresat urmașilor poporului ce se naște acum în Dacia”¹⁰.

Parabola este, în general, doar un mesaj. Sau, are drept motivație nu atât descrierea comparată, cât inducerea unei idei dincolo de simpla

8 Marcu Botzan, *Neizbutita parabolă...*, p. 10.

9 *Ibidem*, p. 142.

10 *Ibidem*, p. 146.

sinteză realizată de comparație. În ceea ce privește această sinteză, de abia la sfârșitul cărții își face cumva Marcu Botzan *mea culpa* în ceea ce privește descrierea fugitivă a eroilor: nu ar fi vrut ca cititorii să îi perceapă unilateral; de aceea, deși modelul pozitiv părise a fi Traian, cu înțelepciunea sa pentru patrie, Hadrian, cu toate excesele rezultate din faptul că a fost înțelept și pentru sine, era figura în care se întvedea „promisiunea pentru omul viitor”¹¹ cu setea sa de cunoaștere și cu trăirile înalte. Și care era ideea dorită de autorul-împărat? De fapt, erau două: aceea că oamenii trebuie să înțeleagă cum să-și asambleze obiectivele în așa fel încât ei să nu ajungă să fie reținuți de memoria urmașilor doar sub unghiul unora; mai mult, în așa fel încât consecințele să fie benefice pentru comunitate. Și aceea a iremediabilului ce curge, independent de strădani: comportamentul împăraților și opera lor de construcție din Imperiu nu au putut opri mersul inexorabil al declinului. Dar nu e asta o idee stoică?

Marcu Botzan a vrut însă să precizeze că parabola sa e neizbutită. De ce? Deoarece, în fond, de abia la sfârșit vede omul mai bine: dar ciuma l-a oprit pe autorul împărat să-și termine lucrarea, și de abia ce urma ar fi fost mai bun. Nu este o trăire stoică, este sentimentul fiecărui om. Iar în mod concret, cartea de abia ar fi urmat să explice, de exemplu, cum și de ce să-și asambleze oamenii obiectivele, cum să le înțeleagă și cum să-și controleze strădaniile: ca în orice etică stoică. Dar n-a fost să fie. De aceea, și cu atât mai mult pentru receptorii unei civilizații noi, exterioare stoicismului, cartea – neterminată din cauza accidentalului (dar oare accidentalul morții nu este o circumstanță previzibilă?) – era un „mesaj nelimepezit”¹².

Stoicismul lui Marcus Aurelius...

Nu este locul aici să discutăm despre filosofia stoică. Este suficient să amintesc că ea s-a dezvoltat în Grecia ultimelor trei secole înainte de era creștină și a reflectat criza sistemului sclavagist „blând” – în care dominant era sclavajul casnic și economia casnică în cadrul unui *polis* ce includea și terenurile necesare agriculturii și care predispunea la autarhie, deci și la repudierea economiei bazate pe profit (a *chrematisticii*), și în care și coloniile larg răspândite nu făceau decât să multiplice această structură economică și această fragmentare în *polis*-uri independente deasupra oricăror relații comerciale. O soluție pe care istoria a părut să o dea acestei

¹¹ *Ibidem*, p. 145.

¹² *Ibidem*, p. 147.

crize a fost sclavagismul „clasic” al Romei, integrator al economiei bazate pe profit și al administrației unitare a teritoriilor cucerite¹³. Dar și soluția a fost vremelnică: de aceea a și fost preluată filosofia stoică grecească – elenistă – (Zenon din Citium, Chleanthes, Chrysippos, Diogene din Babilon, Antipater din Tarsos, Pannaitios din Rhodos, Poseidonios din Apameia) de către cea romană (Cicero, Seneca, Epictet, Marcus Aurelius). Totul – între anii 300 î.e.n. și circa 160 e.n., când a scris împăratul filosof, socotit drept cel mai de seamă stoic.

Criza care a luat locul înfloririi cetăților grecești nu poate fi, desigur, explicată doar din logica internă a economiei *polis*-urilor, căci ea este contemporană cu dezvoltarea năvalnică a puterii romane care a cucerit Grecia în 146 î.e.n. și regatele elenistice până în 31 î.e.n. Dar dacă e așa, dacă a avut loc doar o înlocuire a culturii dominante în Mediterana și dacă era normal ca reprezentanții acestei culturi să deplângă apusul din care făceau parte, iar cei ai învingătorilor – să cânte răsăritul, de ce totuși a fost stoicismul filosofia dominantă a Romei? Influența puternică a culturii grecești și a stoicismului grec este, bineînțeles, o cauză. Dar cea mai importantă – este impresia despre viață și om pe care (via amprenta stoicismului grec) filosofii și-au putut-o face în plin avânt al cuceririlor romane (Cicero, Seneca) sau, oricum, în situația calității Imperiului Roman de a fi fost fără rival în această parte a lumii.

Marcu Botzan nu a cunoscut – sau nu a vorbit deloc despre – filosofia stoică. De aceea, el a caracterizat-o simplist și unilateral: ca având un „caracter individualist, egocentric și static”¹⁴, ceea ce nu corespunde deloc cu mesajele ei complexe. Pentru că aceste mesaje sunt, pe de o parte, mult mai cuprinzătoare decât acelea din imaginea lui Marcu Botzan și, pe de altă parte, trebuie înțeles contextul în care au fost create. Spre deosebire de „secolul de aur” al cetății grecești și chiar spre deosebire de dominația macedoneană a lui Alexandru cel Mare – despre care Aristotel crezuse că ar putea asigura prelungirea civilizației grecești glorioase de dinainte –,

13 Este interesantă și distincția dintre *coloniile* grecești care, în principiu, au fost construite de către coloniști – desigur, tot după modelul *polis*-urilor – și, pe de altă parte, teritoriile cucerite de romani – la început, în urma colonizării – cu scopul expres de a fi înglobate în organizarea politică romană (la început, republică și apoi, imperiu). Acest scop expres se vede în conceptul de *provincia, ae*, funcție sau misiune a unui magistrat de a governa un teritoriu cucerit. Acest teritoriu s-a și numit apoi *provincia* (ca loc de exercitare a funcției de guvernare „din partea Romei”).

14 Marcu Botzan, *Neizbutita parabolă...*, p. 142.

perioade când filosofia era, în fond, optimistă¹⁵, filosofia stoică născută în Grecia o dată cu elenismul și apoi preluată la Roma, în pofida marșului Orașului, spre puterea imperială a fost pesimistă. Mesajul ei cel mai puternic a fost de resemnare: problemele reale ale omului și societății deveniseră de nerezolvat, iar rațiunea a părut a fi neputincioasă; de aceea, a existat un refuz al existenței și un *pesimism* manifestat printr-o etică a oboselii și a căutării liniștii. Căci oricâte cuceriri ar fi avut loc, oricât de strălucitoare ar fi fost aparențele, în fapt a existat o corupere a moravurilor celor de sus, mult mai profundă și generalizată decât pe vremea lui Platon și Aristotel, care vorbiseră despre stricarea și abaterea organizărilor sociale de la modelele lor. Iar împărații au căutat să tot cârpească relele – corectarea moralei publice și administrarea scrupuloasă a justiției – dar ei nu doar că s-au dovedit a fi exemple contradictorii, dar au promovat și măsuri contraproductive pentru obiectivul lor, de a asigura viabilitatea Romei: Domitian (între 81–96) a interzis apariția actorilor pe scena teatrelor publice și a interzis școlile filosofice, deci practicarea filosofiei la Roma și în întreaga Italie¹⁶, Epictet trebuind să fugă în Grecia pentru a-și continua școala.

Filosofia stoică este interesantă, dar Marcu Botzan a dorit să îi contrapună „vigoarea, deschiderea spre lume și dinamismul concepției dacilor”: „chiar dacă pe plan etic – a punctat autorul – stoicul e superior dacului ce practică sacrificii umane, pe planul cuprinderii unei concepții asupra lumii, dacul e superior”. Prin ce anume? Prin faptul că, „la nivel individual”, concepția dacă a avansat dualitatea sufletului nemuritor și a trupului pieritor, iar „la nivelul speciei” – contopirea omului cu natura¹⁷. Ei bine, aceste idei erau susținute și de stoici, dar în forma scrisă și științifică, adică argumentate logic, așa cum face filosofia. De ce a dorit Marcu Botzan să creioneze un asemenea tablou, nedrept cu ambele părți, fie prin micșorare fie prin amplificare? Deoarece și lăsând la o parte reprezentarea sa despre stoicism, el a preluat și a internalizat perspectiva mitică despre daci și români¹⁸. Adică această perspectivă imaginară a fost comună, sub forma

15 Adică a acceptat existența socială așa cum era, punându-i însă în față oglinda perfecțiunii, a binelui, frumosului și adevărului, deci căutând să apropie existența de standardul etic înalt și considerând problemele sociale drept încercare a rațiunii umane – cel puțin a rațiunii conducătorilor – și sursă a mijloacelor de realizare a acestei rațiuni.

16 Suetonius, *De Vita Caesarum*–Domitianus, Translated by J. C. Rolfe, VII, VIII, X, <http://www.fordham.edu/Halsall/ancient/suet-domitian-rolfe.asp>.

17 Marcu Botzan, *Neizbutita parabolă...*, *ibidem*. Iar o notă amintește de tradiția Mioriței.

18 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, 1997.

percepțiilor și valorilor, și generațiilor interbelice și celor postbelice – în care s-a format și a trăit Marcu Botzan –, și a fost activ trăită și simțită, ca o „conștiință a aspirațiilor și posibilităților» pentru ca să înțeleagă diferit prezentul”¹⁹, adică pentru a vedea prezentul prin prisma acestei „structuri de sentimente”.

...și semi-stoicismul lui Marcu Botzan; și tratarea pământului

Are vreo semnificație faptul că inginerul scriitor a scris de parcă s-ar fi identificat cu filosoful stoic? Are, desigur. Iar aici aș vrea să amintesc strădania sa ca inginer cercetător.

El a scris lucrările deja menționate despre irigații. Aici – ca și în lucrările interdisciplinare ulterioare²⁰ – a dovedit nu doar o excepțională capacitate de a lega datele și de a descoperi corelații noi, ca și de a proiecta o întreagă viziune teoretică (în fond, aceasta este ποιησις, activitate instrumentală cu *know-how* tehnic), ci și o perspectivă *holistă* despre existența omului în univers. Toate se leagă de toate, iar asta înseamnă că omul însuși, indiferent ce nevoi are – nevoi reale sau false, induse –, trebuie să acționeze în așa fel încât să nu dăuneze mediului său. Cu alte cuvinte, *voința sa trebuie să fie în acord cu natura*, căci orice dereglare a relației dintre om și natură are consecințe vaste și pe termen lung. Iar inginerul a demonstrat cu informații această prezumție-teză. Dar nu este oare o asemenea poziție una stoică, din moment ce filosofii stoici au considerat că voința liberă, deci specific omenească, deci rațională în alegeri (προαίρεσις), trebuie să se exercite în acord cu natura?

Ce însemna pentru inginerul Marcu Botzan acordul cu natura? În primul rând, a o cunoaște *așa cum este*, deci pornind de la date științifice și de la cercetări experimentale. Iar apoi, de a se comporta (este o idee stoică, dar nu la acest aspect vreau să mă refer aici, ci la a fi) potrivit cu rezultatele cercetărilor, a teoriei, într-un cuvânt: adică de *a o aplica în practică neabătut*, căci orice derulare a practicii în mod întâmplător și din porniri interesate de termenul scurt și de privirea limitată în fragmente are numai consecințe

19 Raymond Williams, *Marxism and Literature*, Oxford, Oxford University Press, 1977, p. 114.

20 Marcu Botzan, „Influența factorilor ecologici asupra migrațiilor și transhumanței la distanță în stepa nord-pontică”, *Memoria antiquitatis*, Complexul muzeal al județului Neamț, 1995; *Mediu și viețuire în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, București, Editura Academiei Române, 1996; *Hidronimie românească sau botezul apelor*, București, Editura Academiei Române, 2002.

tragice. Sarcina cercetătorului tehnic nu este aceea de a crea politici, ci doar de a legitima un anumit fel de politică a spațiului uman în acord cu natura. Dacă politicile încalcă acest acord, atunci tot ele trebuie să se auto-corecteze în așa fel încât să remedieze urmările celor anterioare: de exemplu, încălzirea globală este legată și de „intervenția antropică (ce) este una dintre marile cauze ale perturbațiilor climatice pe care le trăim acum”; „dacă nu se va face nimic pentru limitarea poluării la nivel global... dacă nu vor fi luate măsuri imediate vom fi martorii unor mutații incredibile...Va fi ca un fel de sinucidere. Să sperăm că omul va fi suficient de înțelept să ia astfel de măsuri”²¹.

Specialiștii, oamenii de știință, tehnicienii nu sunt tehnocrați, adică nu au nici o putere de decizie. Politica are această putere. Tehnicienii nu pot decât să fundamenteze deciziile. O situație fericită în care politica a mers, cel puțin un timp, mână în mână cu teoria științifică a fost aceea a irigațiilor. După cum se știe, sistemele de irigații și dezvoltări funciare au fost puse în aplicare după 1945²². Cu toate succesele – de exemplu, în perimetrele irigate din Lunca Dunării „au funcționat și funcționează și astăzi unități agricole care realizează randamente la nivel european”²³ –, până în decembrie 1989 nu s-au realizat parametri tehnici proiectați de tehnicienii amenajărilor funciare datorită faptului că numai amenajările nu au fost și nu sunt suficiente: s-au practicat și „tehnologii neadaptate sistemului de agricultură în regim irigat” și udările s-au aplicat incomplet și defectuos, și pentru că nu a fost asigurată întreaga energie electrică pentru stațiile de pompare în sezonul de vârf, și pentru că nu au fost alocați corespunzător alți factori de producție, inclusiv piese de schimb, și – mai ales, aș spune – datorită disfuncțiilor organizatorice²⁴.

21 Marcu Botzan, „Bărăganul se va transforma în deșert”, 22 August 2002, <http://www.capital.ro/detalii-articole/stiri/marcu-botzan-baraganul-se-va-transforma-in-desert-7252.html>.

22 Au fost 375 de sisteme mari de irigații, cu mult peste necesarul asigurării securității alimentare la nivel național: PROIECTUL DE REABILITARE SI REFORMA A IRIGATIILOR, ROMANIA. Analiza Economica a Sectorului de Irigatii. Raport final, 2008, <http://www.umprsi.ro/documente/DHVRaportFinal2ROM.pdf>.

Vezi și Aurel Lup, *Irigațiile în agricultura României*, București, Editura Agris, 1997: prin rezultatele dintre 1950–1989 (3.067,2 milioane ha), România s-a situat între primele țări din Europa cu cele mai mari suprafețe echipate pentru irigat; după Spania, locul I după ponderea în suprafața arabilă și locul V în lume după suprafața amenajată pe cap de locuitor.

23 Aurel Lup, „Sistemele de irigații devin enclave deșertice”, *Lumea satului*, nr. 17, 1–15 septembrie 2007, <http://www.arhiva.lumeasatului.ro/vizualizare.php?articol=802>.

24 *Ibidem*.

După 1989, „nu s-a irigat mai mult, ci din ce în ce mai puțin (40 mii ha în 2005 și 90 mii ha în 2006) pentru o infrastructură declarată de ani buni, pregătită să livreze apa pe 1.200–1.300 mii ha”²⁵. Dar nu e cazul să avem o viziune nostalgică și necritică: Într-un studiu din 1997, s-a constatat că „numai aproximativ 50% din cele 3,1 milioane hectare amenajate cu infrastructura de irigații pot fi considerate ca fiind viabile, luând în considerare caracterul complementar al irigațiilor, înălțimea de pompare foarte mare din multe sisteme de irigații și gradul redus de utilizare a irigațiilor”²⁶. Ei bine, ce oprea politica de după 1989 să asigure compensarea tuturor acestor fenomene? Tocmai prejudecata ei fundamentală: legată de *privatizare*, adică de fragmentarea exploatării pământului și înscrierea acestei exploatări în regimul de piață capitalist²⁷.

Cercetătorul Marcu Botzan nu avea ce să mai spună în față puterii acestei linii. El lucrase pământul și cercetase și proiectase sistemul de irigații ca una dintre cele mai ecologice tehnici de ameliorare, într-adevăr în acord cu natura, și ajunsese la concluzia că fără o gestionare unitară și coerentă – și, în același timp, plină de răspundere – măsurile tehnice sunt puțin eficiente. Poate că a văzut și înainte de 1989 sistemul birocratic al organizării, dar el nu putea decât să facă, în ceea ce privea partea tehnică a lucrurilor, totul cât se putea mai bine. Nu îl amăra oare discrepanța dintre ceea ce s-ar fi putut realiza și, pe de altă parte, situația reală? Și nu îl determina oare această amărăciune să se refugieze în stoicismul care implică o moralitate individuală profundă și, în același timp, o deconectare de urgența întrebărilor privind ceea ce este în afară?

Iar după 1989, nu s-a confruntat oare cu aceeași discrepanță, chiar însoțită? Supoziția sa științifică a fost mereu că soluția pentru a da populației hrană și hrană de calitate pentru toți nu este doar folosirea îngrășămintelor și pesticidelor, a unor mijloace artificiale de a obține o productivitate din ce în ce mai mare și care antrenează și tendința de a

25 *Ibidem*.

26 PROIECTUL DE REABILITARE SI REFORMA A IRIGATIILOR, ROMANIA. Analiza Economică a Sectorului de Irigații. Raport final, 2008, <http://www.umprsi.ro/documente/DHVRaportFinal2ROM.pdf>.

27 Zezi și Ing. Maria Sanda Suciuc, *Cercetări cu privire la stabilirea consumului de apă la cultura de soia, prin metode directe și indirecte, în condițiile zonei subumede a Transilvaniei*, Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară, Cluj-Napoca, 2010, teză de doctorat, pp. 19–20.

neglija cerințele agrotehnice și ecologice²⁸. Ci și irigațiile ce presupun, obligatoriu, o viziune macro, integrată. Iar asta înseamnă *tratarea ecologică* a pământului, cam ca pe o ființă vie, o planetă vie²⁹: punct de vedere și teorie care s-au dezvoltat puternic, dar care, datorită politicii de tip capitalist, nu se aplică, iar consecințele sunt dramatice.

De exemplu, amintea Marcu Botzan, fenomenul încălzirii globale a fost semnalat deja prin anii 80, iar în 1990 a avut loc deja o alarmă la nivelul ONU (deci deja la 10 ani după primele semne) și totuși nu au avut loc acorduri politice serioase care să oprească proprietarii de industrii să deverseze noxe în atmosferă³⁰. De aceea, cercetătorul a considerat că cea mai mare urgență în ceea ce privește înțelegerea tratării pământului este explicarea și demonstrarea principiilor ecologice: obținerea rezultatelor economice trebuie subordonată perspectivei ecologice și numai astfel poate fi conturată din nou știința ameliorării³¹. Dar chiar rezultatele pozitive în ceea ce privește mediul ca atare vor putea fi obținute numai în urma aplicării globale a principiilor ecologice³². Iar din acest punct de vedere, adică al unui *optimism temperat* și, în același timp, al puternicului interes pentru ceea ce se afla deja în afara câmpului său *concret* de activitate – dar mai poate fi socotit ceva ca fiind în afară, nu numai față de științele și tehnicile de tratare a pământului, ci și față de orice altă știință și tehnică? –, Marcu Botzan a fost un *trans-stoic*, dacă mi se permite această formulare.

28 Vezi în acest sens un foarte elocvent articol: Adrian Demian-Groza, „Năsal, rămâi cu bine!” sau conspirațiile pe înțelesul tuturor”, *Ziua de Cluj*, 15 mai 2013, ziuadecj.realitatea.net/editorial/nasal-ramai-cu-bine-sau-conspiratiile-pe-intelesul-tuturor--111425.html.

29 Vezi și Ipoteza Gaia: James E. Lovelock, Lynn Margulis, “Atmospheric homeostasis by and for the biosphere: the Gaia hypothesis”, *Tellus*, Series A (Stockholm: International Meteorological Institute) 26 (1–2), February 1974, pp. 2–10; James Lovelock, *Gaia: a new look at life on Earth*, Oxford University Press, 1979; James Lovelock, *The Ages of Gaia: A Biography of our Living Earth* (1988), Oxford, Oxford University Press, 2000.

30 Marcu Botzan: “Bărăganul se va transforma în deșert”, 22 August 2002, <http://www.capital.ro/detalii-articole/stiri/marcu-botzan-baraganul-se-va-transforma-in-desert-7252.html>.

31 Marcu Botzan, *Repere ale unei științe a corectării mediului*: discurs rostit la 30 martie 1994 în ședință publică, Editura Academiei Române, 1994 (este discursul de recepția a celui primit în Academie în 1993).

32 Marcu Botzan: „Bărăganul se va transforma în deșert”, 22 August 2002, <http://www.capital.ro/detalii-articole/stiri/marcu-botzan-baraganul-se-va-transforma-in-desert-7252.html>: „Convingerea mea este că este reversibil și cred că *Terra* va trece cu bine și prin așa ceva. Dacă se limitează poluarea atmosferică probabil că timp de câțiva ani vor persista o serie de fenomene, dar în câțiva ani s-ar putea reveni la un normal climatic”.

Adică stoicismul său a fost doar pe jumătate, căci a fost dublat de irepresibila atitudine de implicare în cetate: dacă nu sunându-și vocea în agora, cel puțin scriind cât mai pe înțelesul oamenilor chestiuni legate de pământ. Ele au fost introduse într-o imagine istorică ce nu face, pe de o parte, decât să întărească perspectiva holistă și transdisciplinară ce trebuie să devină banală, a considerat Marcu Botzan, iar pe de altă parte, ce poate să restrângă eventual această perspectivă prin mesajul subliminal legat de imaginea mitică asupra poporului nostru; dar nu trimit toate aceste lucrări și luări de poziție la cea mai importantă idee pe care o poate induce un cercetător: *ideea de a depăși și, desigur, și căile de depășire?* Citindu-l pe Marcu Botzan nu doar aflăm informații, ci învățăm că trebuie mereu să ne depășim învățătorii și să ne depășim pe noi: și, desigur, sesizăm și căi pentru strădania noastră, *holismul, ecologismul și depășirea stoicismului.*

În loc de încheiere

Așadar, dacă stoicismul înseamnă o anumită retragere în existența individuală și o judecată morală inflexibilă în considerarea egală a oamenilor, în acord cu *logos*-ul natural, și în stăpânirea emoțiilor astfel încât să se îndepărteze cele negative, atunci și Marcu Botzan a fost stoic. Sub numele împăratului filosof el a putut să-și expună concepția despre lume ca determinând inexorabil soarta indivizilor, chiar dacă aceștia pot, prin controlul asupra trăirilor lor din punctul de vedere al unor valori morale „în acord cu natura”, să ducă cea mai umană viață cu putință: dar, atenție, în cadrul săpat de istorie.

Dar Marcu Botzan a fost fiul unui ev modern. De aceea a fost el *inginer* – adică om capabil să convertească știința teoriei (altfel spus, cunoașterea care iese din teorie) în tehnică de transformare a naturii în mediu favorabil și societății și naturii însăși. Iar ca inginer, el a văzut nu numai cât de dificilă este o asemenea transformare, ci și că pe lângă posibilități obiective, adică tehnice, de ameliorare a condiției umane, este necesar și posibilul subiectiv. Se pare că aici, pe acest teren al posibilului subiectiv, se produc cele mai profunde rupturi și se duc cele mai aprige lupte. Dar dacă ești inginer, trebuie să lupți: Marcu Botzan a condus mulți ani un laborator și un institut și, desigur, de-a lungul timpului a trebuit și să-și expună poziția legată de punerea în practică a concluziilor la care ajunseseră laboratorul, institutul și catedra.

La un moment dat, omul obosește să lupte. Dar dacă el înțelege – așa cum a făcut-o Marcu Botzan – că ameliorarea condiției umane depinde nu doar de tehnicieni, ci și de acțiunea colectivă a tuturor oamenilor, atunci înseamnă că se poate, că această ameliorare este posibilă. Mai important decât liniștea stoică împăcată cu sine în căldura căminului este acest semn al lui *posse* sub egida căruia trebuie să ne așezăm și noi, urmașii lui Marcus Aurelius, inginerul. Acest mesaj de *activism* este cel sugerat de Marcu Botzan, chiar dacă într-un mod implicit antitetice.

Și o ultimă observație, de data aceasta legată de „formă”, și nu de conținutul operei. Și anume, de ultimele lucrări, amintite deja, mai eseistice, de popularizare și de beletristică. Ele nu sunt lucrări științifice, chiar dacă au multe elemente specifice acestora: bibliografia, stilul clar și fără înflorituri, raționamente logice și legături între lucruri în mod obișnuit disparate în conștiința cititorilor.

Dar ce sunt aceste lucrări? Sunt *eseuri* (chiar *Parabola...* este un astfel de roman-eseu). *Eseul* este, cum ne ajută etimologia cuvântului, o încercare asupra unui subiect, deci prevenind deja cititorul că este vorba cumva de o pseudo-lucrare așteptată: fie ea volum științific sau roman. Este rău că avem în fața noastră, ca lucrări de senectute ale lui Marcu Botzan, eseuri? Nicidecum. Constantin Noica observa că „nu faci eseuri de jos în sus, de la ignoranță spre cultură, ci de sus în jos, de la cultură spre joacă și grație, precum și spre cititorul mai puțin avizat”. Dacă se întâmplă invers, adică dacă se înlocuiește *ab initio* scrisul de specialitate cu eseul sau dacă se inundă câmpul de atenție al receptorului cu tot felul de notații trecătoare despre orice, atunci este vorba despre „talent fără răspundere” și despre „insuficiență cunoaștere”, adică despre „lăutărism”³³. Sau despre „foiletoane”, așa cum le-a descris Hermann Hesse³⁴ sau mai târziu Carl Schorske³⁵.

33 Constantin Noica, „Modelul Cantemir în cultura noastră sau memoriu către Cel de Sus asupra situației spiritului în cele trei țări românești”, în *Despre lăutărism*, București, Humanitas, 2007, pp. 33, 35.

34 Hermann Hesse, *Jocul cu mărgele de sticlă* (1943), Introducere, prefață și note de Ion Roman, București, Editura pentru literatură universală, 1969, pp. 14, 15 etc.: „*epoca foiletonistică...* o epocă într-o măsură deosebită *burgheză* și favorabilă individualismului exacerbat... aceste foiletoane... informau sau mai curând *flecăreau* despre mii de subiecte științifice...”

35 Carl E. Schorske, *Viena fin-de-siècle: politică și cultură* (1981), Traducere de Claudia Ioana Doroholschi și Ioana Ploșteanu, Iași, Polirom, 1998, pp. 8, 9: (p. 9) „Obiectul discursului își pierde supremația, importantă devenind reacția subiectivă a ziaristului sau a criticului în fața experienței descrise, tonul cu care sunt expuse emoțiile sale. Chiar

Or Marcu Botzan nu a înlocuit lucrările de specialitate cu eseurile, ci le-a continuat: atunci când deja și-a dat seama că nu mai era cazul să adauge nimic important principial la primele. După cum, el a scris eseurile în urma acumulării unei solide culturi și de specialitate și transdisciplinare. De aceea, paginile eseistice de senectute sunt frumoase și demne. Și, desigur, dau seama de rotunjimea personalității culturale care a fost Marcu Botzan. În acest sens, nu eseul de roman *Parabola...* este neizbutit: dimpotrivă, el este deplin luminător pentru caracterul de moment, deci neterminat, al timpurilor colective și individuale.

modul de formulare a unei judecăți consta acum în evocarea unei stări de spirit... Lumea era concepută ca o succesiune accidentală de stimuli ai simțurilor, iar nu ca un spațiu al acțiunii. Foiletonistul reflecta astfel portretul cultural al propriului public căruia i se adresa..."